

**AZERBAYCAN, İRAN VE TÜRKİYE TÜRK HALK
HİKÂYELERİNDE ERZURUM***
(Erzurum in Folk Stories in Azerbaijan, Iran and Turkey)

Dr. Ali KAFKASYALI**

ÖZET

Türk halk hikâyelerinde mekân unsuru olarak şehirlerin, bu cümleden olarak Erzurum şehrinin önemli bir yeri vardır. Bazı halk hikâyelerinde ad, sıfat olarak görev alan Erzurum, bazı halk hikâyelerinde ise birçok yönü ile anlatılmıştır. Türk halk hikâyelerinden olan ve Azerbaycan, İran ve Türkiye’de çeşitli varyantları bulunan “Garip ile Şahsanem”, “Kerem ile Aslı” ve “Koroğlu” hikâyelerinde hem mekân olarak, hem de coğrafi, kültürel, sosyal, ekonomik, demografik özellikleri ile çok geniş yer almaktadır. Bu yönüyle Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk halk hikâyelerinde Erzurum’un önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Türk halk hikâyeleri, Halk hikâyelerinde Erzurum.

ABSTRACT

The cities, Erzurum as one of them, have an important place in Turkish folk stories as the element of “place”. Erzurum has a distinctive and special task as an adjective and as a noun with its various aspects in some folk stories. Of Turkish folk stories, “Garip and Şahsanem”, “Kerem and Aslı” and “Koroğlu” which have different variants in Azerbaijan, Iran and Turkey, include Erzurum widely both as a place and geographically, culturally, socially, economically and with its demographic peculiarities. This proves that Erzurum holds a distinctive place in Turkish folk stories in Azerbaijan, Iran and Turkey.

Keywords: Erzurum, Turkish Folk stories, Erzurum in folk stories.

* Bu makale Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin düzenlediği “Türk İslam Düşüncesinde Erzurum Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

1. GİRİŞ

Halk hikâyelerinde mekân unsuru, ister itibari, ister gerçek vasıfta olsun, önemli bir yere sahiptir. Gerçek meknlar içinde ise yerleşim yerlerinin, bilhassa Şehirlerin yerleri belirgin olarak farklılık göstermektedir. Hatta kimi yerleşim yerleri onlarca Türk halk hikyesinde ortak mekân olarak kullanılmakta ve seçkin meknlar olarak hayli ne çıkarılmaktadır. BaĒdat, Erzurum, Gence, Halep, Horasan, İsfahan, İstanbul, Tebriz, Tiflis, Yemen Şehirleri bunlardandır.

Türk kültür ve medeniyetinin harmanlandığı, zgn görünüm ve slba sahip yerlerden biri olan Erzurum, tarih sayfalarında olduĒu gibi halk hikâyelerinde de hem coĒrafi mekân hem kültür ve medeniyet hem de ticaret merkezi olarak önemli bir yer tutmaktadır. Erzurum, Türk milletinin ve Türk yurdunun hlsasası gibidir. Başından bela, ıstırap ve acı eksik olmamıştır. Defalarca işgal edilmiş, defalarca yaĒmalanmıř, defalarca doĒu vilyetleri ile birlikte “lmn zaferi”ni idrak etmiştir. Her toparlandığında, “harp, hicret, katliam, tifüs, çeşit çeşit felket, üzerinden aĒır bir silindir gibi geçmiş, her Őeyi ezip devirmiştir.”¹ Bununla birlikte Türk kahramanlığının destanlaşmış bir gücü gibi ordusu ve halkıyla birlikte bu belaları savmasını bilmiştir.

Kafkasya ve Yakın DoĒu’nun önemli kültür ve medeniyet merkezleri olan Tiflis (Gürcistan), Gence (Azerbaycan) ve Tebriz (İnan) vilayetlerine hemen hemen eşit mesafede olan Erzurum, Palandöken DaĒı’nın eteĒinde ovaya nazır yassı bir tepe üzerine kurulmuştur. Etrafi kuzeyde Fırat nehrine kaynak olan Dumlu ve Gavur daĒları, doĒuda Karga pazarı, güneyde Palandöken daĒları ile çevrilidir. Erzurum’a doĒudan sadece Karga pazarı ve Palandöken daĒları arasında alçak bir eşit olan Erzurum GediĒi / Deve Boynu’ndan girilir.²

Erzurum Şehri, Kafkasya ve İnan’dan gelen birinci derecede ehemmiyetli yolların dĒm noktasında bulunması, Anadolu’ya açılan yegne giriş kapısı olması ve konumunun savunmaya elverişli olması sebebiyle, tarihi boyunca, bazen askerî bazen de ticarî ehemmiyeti n plnda gelmek üzere, büyük rol üstlenmiştir. Anadolu’ya girmek isteyen işgal ordularına karşı Anadolu savunmasının mukadderatını tayin eden başlıca kale olmak bakımından da büyük önem taşımıştır. DiĒer yandan eski aĒlardan, geçen yüzyıla kadar İnan, Hint ve

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, Dergh Yay., İstanbul 1992, s. 174.

² Ltfi Sezen, Erzurum Şehir Folkloru, Er-Vak Yay., Erzurum 1994, s. 30; Besim Darkot, “Erzurum”, İslm Ansiklopedisi, MEB Yay., İstanbul, 1977, IV/341.

Orta Asya mallarının Akdeniz ve Karadeniz âlemine indirildiği güzergâh üzerinde önemli konaklama yeri ve mübadele merkezi görevini yüklenmiştir.³

İlk Rus istilasından bir yıl önce yani 1827 yılında Erzurum nüfusu 130.000 civarındadır. Ruslar 1828’de Erzurum’u işgal edip, bir yıl sonra 1829 sonbaharında çekilirlerken Erzurum’da bulunan bir kısım Ermenileri bilhassa sanayi erbabını beraberlerinde götürmüş, Güney Kafkasya’ya yerleştirmişlerdir. Bu bir yıllık işgalde Erzurum çok büyük zarar görmüş, şehrin nüfusu 15.000’e düşmüştür. Erzurum nüfusu henüz 30.000 olmuşken bu defa 1859 yılında şiddetli bir depremle şehir büyük ölçüde harap olmuş, binlerce insan ölmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Erzurum kuşatılmış, yedi ay Rus işgalinde kalmış ve şehrin nüfusu tekrar 20.000’e gerilemiştir. XX. yüzyılın başlarında Erzurum yine önemli bir ticaret merkezi olma yoluna girmiş, nüfusu 50.000’e çıkmıştır. Bu nüfusun dörtte birini Ermeniler oluşturmaktadır. 16 Şubat 1915’te şehir Rusların istilasına uğramış, 1917 sonuna doğru, Brest-Litowsk muahedelerini müteakip, Ruslar tarafından terk edilince şehre hâkim olan Ermeni çetelerinin Müslüman halka karşı reva gördükleri zulüm son haddini bulmuş, şehir halkı katliâma uğramıştır.⁴ Öyle ki, şehir 12 Mart 1918’de Türk kuvvetleri tarafından geri alındığı zaman, baştan başa bir harabe halinde bulunmuştur. Savaş öncesi Türkiye’nin İstanbul ve İzmir’den sonra üçüncü büyük şehri olan Erzurum’un nüfusu savaştan sonra yapılan 1927 nüfus sayımında, dokuz yıllık artışla birlikte, ancak 31.457 olabilmıştır. 1945 sayımında ise 52.534’tür.⁵

Erzurum’un kadim devirlerdeki siyasî, sosyal, ekonomik, demografik ve kültürel durumunu bilmeden son yüzyıldaki durumunu anlamak çok kolay olmayacağı gibi, halk hikâyelerinde geçen o muhteşem tasvirler ve Erzurum’la ilgili anlatılanlar hayâlî anlatımlar gibi algılanacaktır. Tiflis’in ulularından Şahsanem’in babası Hacı, evinde ağırladığı Âşık Garip’ten Erzurum’u tarif etmesini istediğinde Garip, Erzurum’u şöyle anlatır:

“40şdur Çayet onun ab u havası,
Dörd yanından gelir bülbül sedası,
Vardır erenlerin onda duası,
Benzer cennete her yanı Erzurum’un.”

³ Darkot, IV/340-341. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 31. Daha geniş bilgi için bkz.; Clavijo, Embassy to Tamerlane 1403-1406, İspanyolca’dan trc.: Guy Le Strange, London, 1928, s. 138 vd.

⁴ Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu 3, Emre Yay., İstanbul 2000, s. 203-204; Sezen, s. 32 vd.

⁵ Darkot, IV/342-343; Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yay., Ankara, 1978, VII/281, 282, 294; Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yay., İstanbul, 1985, s. 126; Sezen, s. 41.

Men Gerib'em gelmişem bu vetende,
Geriblik yamandır baş yastıĝa ytende,
Yaşsı olur Ėerib bülbül tende,
Gl glzardır her bir yanı Erzurum'un.

"řık Garip" hikyesinde yer alan, Erzurum'un her yanının gl bahćesi olması, dört yanından bülbül sedası gelmesi anlatımları pek inandırıcı gelmemektedir. Halbuki 1640'lı yıllarda Erzurum'da bulunan Evliya ćelebi'nin seyahatnmesinde⁶ yer alan sadece řu iki paragraf, Erzurum'un gećmiř ćehresini yeteri kadar ortaya koymakta ve halk hikâyelerinde yer alan tasvirlerin doĝruluĝunu ve Erzurum'un bařına gelenleri yeteri kadar anlatmaktadır:

"(Grckapı) Kalenin kuzey tarafında olup, ićinde binlerce ev ve dkknlar ve hanlar vardır. Hl da imar edilmektedir. Bütün bezirĝnlar burada otururlar. Benim ktibi olduĝum gümrük de buradadır. Dört tarafında Arap, Acem, Hind, Sind, Hatay, Hitan bezirĝnlarının hanları var. İstanbul ve İzmir Gmrĝnden sonra en işlek gümrük bu Erzurum gmrĝdr. ćnk tüccarına adil davranırlar."⁷

"Gerći Erzurum řiddetli kış ülkesidir. Fakat muntazam bostanları ćok olup kavunu karpuzu, lahana ve patlıcanı ćok olur. Arazisi geniř, fiyatları ucuz dedikleri yer tam burasıdır. Erzurum topraĝı verimlidir. Vilayet geniř mamur, buĝday ve diĝer mahsulleri meřhur, yiyecekleri güzel ve beĝenilir, ekili yerleri ćok, bereketi bol, nimetleri ćok binlerce pınar ve akarsuları olan mamur bir řehirdir. O kadar ucuz ki deve diři gibi buĝdayın beř eřek yükü bir kuruřtur. İki at yemi bir akćedir. .. Koyun etinin okkası iki akćeye, sıĝır eti bir akćeye, bir tavuk bir akćeye, kırk yumurta bir akćeye, bir güvercin palazı bir akćeye, yüz dirhem yaĝlı katmer ćrek bir akćeyedir... Gerći kışın řiddetinden baĝ ve bahćesi yoktur. Ama Pařa Sarayı Bahćesi, Hacı Murat Baĝı ve Gülistan, Kefen İĝnesioĝlu Gllĝ, Bedros Baĝı Gllĝ ve daha bařka ćeřitli gl baĝları vardır...

Bu adı gećen baĝların katmerli glleri meřhurdur. Yer yer kış elması, ahlat armudu vardır. Ama bařka meyvesi yoktur. Mesirelerinde kavak ve sĝt aĝaćları ćoktur. Kış katı olduĝundan iki ayda eker, bićer, toplayıp döverler ve derhal ambara koyarlar."⁸

⁶ Büyük Larousse, Milliyet Yay., İstanbul 1986, s. 395.

⁷ Mehmet Zillhoĝlu Evliya ćelebi, Evliya ćelebi Seyahatnamesi, ćdal Neřriyat, İstanbul, 1966, I/504.

⁸ A. g. e., s. 504-505.

1236 yılından önce, yani Selçuklular zamanında Erzurum'da yerleşip ticaret yapan Kazvinli Emir Şemseddin Ömer, Erzurum hakkında önemli bilgiler verir: "Hadiselerin tesiri ile kadim vatanımı terk edip ticarete başladım. Erzenü'r-Rum'a gelince türlü nimetlerle dolu ve süslü bir şehir olduğunu gördüm ve cennete benzeyen bu şehirde oturmaya karar verdim. Burada bir ev satın alıp bir müddet bu hoş şehri kendime vatan yaptım ve muradıma uygun günler geçirdim."⁹

Ortaçağ seyyahlarının en büyüğü olan İbn Battûta, Erzurum'u gezdikten sonra şu notu düşmüştür: "(Erzincan'dan) sonra Erze'r-Rum'a geçtik. Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir geniş bir alana yayılmıştır, ama iki Türkmen grubu arasında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yanı harap olmuştur. Şehri üç ırmak kesiyor. Evlerinin çoğu bağ ve bahçeler arasında bulunuyor."¹⁰

Görüldüğü gibi sadece bu iki seyyahın yazdıkları ile Türk halk hikâyesi musanniflerinin sergiledikleri Erzurum tanımları birbirleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Zamanın ve imkânların sınırlı olması sebebiyle Azerbaycan, İran ve Türkiye Türklerine ait yüze yakın halk hikâyesi incelemeye alındı. Bu hikâyelerden "Garip ile Şahsanem", "Kerem ile Aslı" ve "Koroğlu'nun Erzurum Seferi" adlı hikâyelerde, Erzurum, hem mekân olarak hem de coğrafi, kültürel, sosyal, ekonomik ve demografik boyutlarıyla geniş olarak yer almıştır. Bu ortak özellik göz önüne alınarak bahsi geçen üç hikâyenin Azerbaycan, İran ve Türkiye varyantlarının tamamına yakınına ulaşılarak üzerinde çalışıldı. Sadece bu hikâyelerdeki Erzurum anlatımları değerlendirildiğinde, Erzurum'un halk hikâyeleri içerisindeki yerini ve önemini görmek mümkündür.

Sonuç olarak, Erzurum'un hem mekân olarak, hem de kültürel, sosyal bir çok özelliği ile Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk halk hikâyelerinde önemli bir yere ve öneme sahip olduğu görülmektedir.

⁹ Turan, s. 31, İbn Bîbî, s. 452-453'ten naklen.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi I-II, trc.: A. Sait Aykut, YKY Yay., İstanbul 2005, s. 287. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz.: Marko Polo'nun Geziler Kitabı, trc.: Ömer Güngören, Yol Yay., İstanbul, 1985, s. 20-21; Jean - Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Editör: Stefanos Yerasimos, trc.: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s. 58-66; Ruj Gonzales de Clavijo, Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, trc.: Ö. Rıza Doğrul, Nakışlar Yay., İstanbul, 1975, s. 205-210; Hasan Çiftçi, E. G. Browne'in Hatıralarında Doğu Seyahati (Trabzon-Erzurum-Doğubeyazıt), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 28, Erzurum 2005, s. 321-350.

2. Azerbaycan, İnan ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum

2.1. Aık Garip (Aıĝ   erib) Hikâyesi:¹¹

Anadolu, Azerbaycan ve İnan Türkleri arasında çok yaygın olarak bilinen ve hl anlatılan Türk halk hikâyelerinden biridir. Hikâyenin bakahramanları ünlü halk Őairlerinden Aık Garip ile Tiflisli Şahsanem'dir. Bu iki kahramanın akı etrafında geliŐen hikâyenin zeti Őoyledir:

Tebriz'de Mehmet Sevdakr adında bir zengin adamın Resul ve Haydar adlarında iki oĝlu ve Nergiz adında bir kızı vardır. Mehmet Sevdakr ticaretle uĝraŐmaktadır. Çocuklarını iyi eĝitmiŐ ve tahsil aldirmiŐtir. Sevdakr hastalanır. leceĝini hisseder. EŐi, Banu Hanım'ı yanına aĝırıp ona büyük oĝlu Resul' zengin bir aile kızı ile, kızını da zengin bir aile ocuĝu ile evlendirmemesini vasiyet eder ve ölür.

İsfahan Őehrinde kırk kiŐilik bir düzenbaz grup vardır. Bunlar padiŐahın hazinesini soymak istemektedirler. Bu arada Resul'n babasının ldĝn ve varını devletini fakirlere daĝıttıĝını ĝrenen bu dzenbazlar kılık deĝiŐtirerek, Tebriz'e, Resul'n evine giderler. Babasının yakın dostları olduĝunu söylerler. Resul bunları aĝırlar. O gece kumar oynarlar. Resul'n babasından kalan bütün servetini elinden alırlar. Herkes uyuduktan sonra da evdeki eŐyaları da alıp giderler. Resul uyanınca durumu annesine anlatır. Annesi onu teskin eder. Resul bir papakının yanında ırac olur. İlk perŐembe günü babasının mezarını ziyarete gider. Hayli aĝladıktan sonra orada uyuyakalır. Rüyasında bir derviş, Tiflisli Hace Senan'ın dünya güzeli kızı Şahsanem'i ona sevgili olarak sunar ve bade iirir.

Resul eve dndĝnde kendinde deĝildir. Bir saz verirler baŐından geçenleri sazla anlatır. Tiflis'e gidip maŐukasını görmek için annesinden izin ister. Annesi kendisini ve kardeŐlerini de götürmesini ister. Dördü birlikte Tiflis'e revan olurlar. Yolda tipiye tutulurlar. Çok zorlukla Tiflis'e varırlar. Meryem adında bir koca kadının evine giderler. Kadın bunlara yardımcı olur. Rusul' Deli Mahmut'un kahvesine götürür. Resul kahvede Gloĝlan adlı bir açıkla atıŐır. Derdini Deli Mahmut'a anlatır. Mahmut yardımcı olacaĝına söz verir.

Şahsanem de Garip'i rüyasında grmŐtir. O da ona açık olmuştur. Koca

¹¹ Ehliman Aundov, Azerbaycan Dastanları, Azerbaycan SSR lmler Akadmisyası Neşriyyatı, Bakı, 1966, III/5-61; T. Ferzeliyev, İ. Abbasov, Azerbaycan Klasik Edebiyyatı Kitapanası, lm Neşriyyatı, Bakı, 1982, I/354-392; M. Tehmasib - T. Ferzeliyev - İ. Abbasov - N.Syidov, Azerbaycan Mehebbet Dastanları, lm Neşriyyatı, Bakı, 1979, s. 167-202.

Karı, Garip'in geldiğini Şahsanem'e söyler. Bu arada Şahsanem'in babası, Deli Mahmut'un kahvesine bir âşığın geldiğini ve bütün âşıkları yendiğini öğrenir. Onu evine davet eder. Deli Mahmut ile Resul, Hacı'nın evine giderler. Resul çalıp söyler. Şahsanem perdenin arkasından Resul'ü dinlemektedir. Kerem bunu fark eder, ona türküler okur. Hacı Resul'ü o gece konuk eder. Meclis kurdurur. Tiflis'in yakın uzak yerlerinden çok kimse gelir. Hacı ondan Erzurum'u tarif etmesini ister. Gece Şahsanem ile Garip buluşurlar. Şahsanem kendisini babasından istemesini salıklar.

Deli Mahmut, Garip ve annesi Hacı'nın evine Şahsanem'i istemeye giderler. Hacı kızı vereceğini, ancak Garip'in 30 kese altın başlık vermesini talep eder. Garip, kazanıp getireceğini söyler. Hacı, Garip'in sözüne itibar etmez kızını yeğeni Şahvelet ile nişanlar. Şahsanem buna çok üzülür. Gönderilen hediyeleri kabul etmez. Annesinin öğütlerini de kabul etmez. Garip, Şahsanem ile sözleşir, yedi yıl geçmeden istenen parayı kazanıp döneceğini söyler. Garip annesi ile vedalaşır, onu Deli Mahmut'a emanet eder. Kızın babası, Şahvelet ve yakınları Şahsanem'i Garip'ten ayırmak için bin bir entrika çevirirler.

Garip, Halep'e hareket eder. (Türkiye varyantında Garip önce Erzurum'a gelir. Bir kahvede çalıp söylemeye başlar. Fazla para kazanamaz. Kahveciden şairlere, âşıklara itibar edilen, çok para kazanılacak bir yer sorar. Kahveci Tiflis ile Halep'i salık verir. Garip Halep'e gitmek için izin ister. Kahveci ondan Erzurum için bir türkü söylemesini talep eder. Garip, Erzurum için bir türkü okuduktan sonra ayrılır.)

Garip günlerden sonra Halep'e varır. Bir kahvede çalıp okumaya başlar. Bu arada Şahvelet boş durmaz. Güloğlan'ı Garip'i öldürmek için gönderir. Güloğlan, Garip'in ardınca gider, bulamaz. Yolda rastladığı bir eşeğin kulağını kesip, gömleğini kana bulayarak Garip'in anasına ve Şahvelet'e götürür. Garip'in anasına, onu haramilerin öldürdüğünü; Şahvelet'e ise kendisinin öldürdüğünü söyler. Şahsanem, Garip'in anası ile birlikte yedi yıl ağlayıp yol gözler. Sonunda Şahsanem, Garip'in annesini de ikna ederek Hacı Ahmet adlı bir tüccarla, Garip'e, dönmesi için haber gönderirler.

Hacı Ahmet, Halep'e gider. (Türkiye varyantlarında Halep'ten önce Erzurum'a uğrar. Şahsanem'in verdiği tas ile mühür yanındadır. Çok kimseden sorar ancak Garip'i bulamaz.) Halep'te Garip'i bir kahvede bulur. O akşam Halep Paşası onu davet etmiştir. Hacı Ahmet de onunla birlikte gider. Paşa meclis kurar. Kendi âşığı ile yarışır. Bu arada Garip'in durumunu öğrenir. Âşığını yenmesine rağmen ona hem kırk kese altın hem de izin verir. Ayrıca bir de at vererek yolcu eder. Garip Tiflis'e döner. Yolda atı ölür, yaya kalır, çok perişanlık çeker. Kır atlı pirani bir ihtiyar peydahlanır. Onu terkisine alır. Gözünü yumdurup açtırır ve Tiflis'e getirir. Attan iner inmez ihtiyar gözden kaybolur.

Garip, Deli Mahmut'un yanına gelir. Annesi ve kardeşleriyle buluşur. Aynı gün şahsanem ile şahvelet'in düğünü yapılmaktadır. Garip, Deli Mahmut'la düğüne gider. şahvelet ile Güloğlan da oradadır. Garip sazını çıkarıp almaya başlar. şahsanem, Garip'in sesini tanır. şahvelet de Garip'in sağ olduğunu anlar. şahvelet Güloğlan'ı öldürmek ister. Deli Mahmut, şahvelet'in kollarını tutup hançerini göğsüne dayar. şahvelet, korkusundan şahsanem'i Garip'e verdiğini söyler. Halk bundan memnun olur. Garip'in kız kardeşini de şahvelet'e verirler. İki düğün birlikte yapılır.

* * *

Âşık Garip / şı Ėerib¹² hikâyesinin Azerbaycan varyantında **Erzurum** (Erzurum) adı beş yerde geçmektedir.

şahsanem'in babası Hace, Garip'i evine davet eder ve Tiflis'in yakın uzak yerlerindeki dostlarını çağırarak bir meclis kurar. Tanışma ve sohbet faslından sonra Hace, Garip'ten merak ettiği Erzurum'u tarif etmesini, anlatmasını ister. Hikâyenin bu bölümü şöyledir:

“...bir Ėeder şirin shbetden sonra meclis Ėuruldu, Tiflis'in ya{ın uzak yerlerinden Ėerib'in meclisine a{ışıb geldiler. ace ddi:

- Ėerib, mene **Erzurum**'u te'rif le, sesin mene o{ {oş gelib.

ace ble dyende Ėerib, grek ne ddi:

Ağalar, erzime bir Ėulađ vrin!¹³

Dastandır dillerde şanı **Erzurum**'un.

¹² A{undov, III/5-62; Ferzeliyev, I/354-392; Tehmasib ve dđr., s. 167-202.

¹³ A{undov, III/299, 9. dipnotta verilen bilgiye göre bu şiirin “SMOMPK” mecmuasındaki varyantı şöyledir:

Dinleyin ağalar te'rif leyim,
Söylenir cahanda şanı Erzurum'un.
Yddi ilim arasında tayı tapılmaz,
Sylener cahanda şanı Erzurum'un.

oşdur ayet onun ab u havası,
Drd yanından gelir bülbül sedası,
Vardır erenlerin onda duası,
Benzer cennete her yanı Erzurum'un.

Men Ėerib'em gelmişem bu vetende,
Ėeriblik yamandır baş yastığa ytende,
Ya{ışı olur Ėerib bülbül tende,
Gl glzardır her bir yanı Erzurum'un.

Bir béle sefalı yér görünmeyib,
Söylenir cahanda sanı **Erzurum**'un.

Sefalı olur o yérlerin havası,
Çar terefdan gelir bülbül sedası.
Ahular yığnağı, laçın yuvası,
Benzer güle her bir yanı **Erzurum**'un.

Ėerib {oş hal idi gözel vetende,
Ėeriblik yamandı ora yétende,
Eyan olur Ėerib bülbül ötende,
Gül ü gülzardı mekânı **Erzurum**'un.”¹⁴

Âşık Garip hikâyesi'nin Türkiye varyantlarından “Âşık Garip ile Şah Sanemin Hikâyesi”nde¹⁵ “Erzurum” adı 14 yerde geçmektedir. Erzurum'un ele alındığı kısım şöyledir:

“Garip avare neylesin, netsin; böylesine gündüz hayalinde, gece düşünde onunla yatıp onunla kalkarak gitti de gitti; gide gide gitti; günlerden bir gün **Erzurum**'a yetti.

Havuzlu Kahve derler bir kahveye postu serip, sazını astı. Üç gün, beş gün; gamlı, üzgün durdu bekledi. Baktı ki ne gelir var ne gider. Kahveci akşama kadar sinek avlayıp duruyor; akşamdan sonra da bir mum alıp derdine yanıyor.

Eh... Kahveci kahveci iken üçün, beşin yolunu doğrultamadıktan geri Garip'in eline avucuna ne girecek; cebinden yiye yiye, cebindeki de tüketecek; iyisi mi, şeyda bülbül gibi “bu bağ olmazsa, o bağ olsun” deyip yola düşmeli! Kahveci Garip'in tasını, tarağını topladığını görüp etti:

“Hey âşık, şu bizim Erzurum yiğidin harman olduğu yerdir. Kanda bir âşık gelip konsa, eli yeten başını açıp seğırtir ama, koca Erzurum'un hâli yaman bu yıl. Neye mi dedin? Hani, ekin ekmedik, harman savurmadık değil, değil ama nedeceksin, yarısını yel aldı, yarısını sel aldı, başka bir düzen kurup da kış kapısını kapayamadık. Adam sen de, kara kış kararıp kalmaz ya dedik, ne gam yedik ne kasvet. Velâkin bulduğumuz umduğumuza uymadı; kar kararıp kaldı; kapıya bacaya çıkamaz olduk; evlerde ne od kaldı ne ocak; ne un kaldı ne bıçak; eh gayrı kırılıp geçecek değiliz ya; ne var ne yok; satıp savdık; ölmeden yitmeden bahara çıktık ama, gel gelelim elimizde, avucumuzda da bir şeycikler

¹⁴ A{undov, III/24.

¹⁵ Eflatun Cem Güney, Âşık Garip, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1950.

kalmadı; bu yüzden kimselerin ağzını bıçak amıyor; gelip Őunda bir kahvemizi içip saz dinleyecek kim var ki... Bu yıl bu yüzden yüzünü gldremedik amma, dönüŐte Allah bir bolluk verirse dadaŐın dadaŐlıđını o zaman görürsün; bir var ki diline doyamadık, teline doyamadık...” dedikte Garip koca Erzurum’un bu haline dayanamayıp aldı sazı eline bakalım ne dedi; dinleyenler ne dinledi:

Dinleyin ağalar tarif edeyim,
Söylenir cihanda Őanın Erzurum.
Yedi iklim dört köşede bulunmaz,
Dillenir dünyada namın Erzurum.

Yiğit olur bu toprağın dadaŐı,
İnletir sadası dağ ile taşı,
Çok görmüş, geçirmiŐ kavga, savaŐı,
Serhadlerde akar kanın Erzurum.

Hele gayet hoŐtur b  havası,
Dört yanından gelir bülbül sadası,
Vardır erenlerin sende duası,
Gle benzer her bir yanın Erzurum.

deyip yola revan oldu.”¹⁶

Bu varyantta “Erzurum” adı son olarak Bezirgn’in Garip’i aramak için Erzurum’a geliŐ sahnesinde geçer. Bu sahne Şöyledir:

“Uzatmayalım, kervan yola dzld, yol alana yol dayanır mı? Gitti, kondu **Erzurum**’a. Ne durdu ne oturdu. nne gelene Garip’i sordu, soruŐturdu ve lkin Garip adı garibine gitti herkesin.; akŐamın birinde de, âşıkların çalıp çağırdığı bir kahvede geçmiŐlerinin canı için Őerbet dağıttırdı; içenlerin dili bülbül olup Őakıdı ama, yine biri çıkıp da ben Garip’im demedi. Bunun üstüne bezirgn ‘Aranızda Şık Garip derler bir garip varsa Mevlâ aşkına bana bir görünsün’ dedi. Yine kimseden ses çıkmadı ama, kahveci yanına gelip dedi ki:

‘Bu Garip Şık büyük kıtlıkta buradan geçti, gitti ama, yedi yılı gözüne aldığı için daha dnesi olmadı.’ Kervan yine yola dzld...”¹⁷

¹⁶ Güney, Şık Garip, s. 83-85.

¹⁷ Güney, Şık Garip, s. 109-110.

Âşık Garip hikâyesi'nin Türkiye varyantlarından “Destan-ı Hikâyet-i Maksud”¹⁸ adlı hikâyede ise “Erzurum” adı on yerde geçmektedir. İlk olarak Erzurum'dan, Garip'in Tiflis'ten ayrılıp Erzurum'a gelişinde bahsedilir:

“Deli Mehemed, dedi, “Âşık Garip yoldaşım, Allah selamet versin, Allah seni sevdiğine kavuştursun”, dedikte, Âşık Garip dedi, “Allahısमारladık” diyub, çekilub gitti. Bir de, gün **Ezrum**'a gelüb dahil oldu. Ne ise, bir saz peydah idüb kahvenin birine oturdu. Başladı çalub çağırmaya. Bir de baktı ki elli altmış para, günde, geliyor. Şimdi kendi kendine dedi, “Ben bu yerde kırk kise akçeyi nazaman kazanub da kızı alacağım? Diyub, kahveciye dedi, “Bu taraflarda hiç şaire itibar olunur bir yer bilürmisin?” dedi. “Yoldaşım, Bir Tifliz, bir de Halep şehrini işdürüz”, deyince, Âşık Garib dedi, “Halep şehrine gitsem gerek” diyub, “Ey kahveci Allahısमारladık” deyince, kahveci dedi, “Bak âşık, birden bire gitmek olmaz. Bari şu bizim şehri bir methidiver de andan sonra Allah selamet versin”, dedi. Bir de Âşık Garip aldı sazını eline, bakalım ne demiş? Ezrum'a? Yigirmi ikinci beyt budur:

Dinleyin ağa size ta'rif ideyim
Pek beğendim hoş mekânı, **Ezrum**'un
Yedi iklim çar köşede bulunmaz
Söylenir dillerde şanı **Ezrum**'un

İğitleri vardır kabut bilişli
Dimişki kolcaklı belleri şişli
Hezaran kalkanlı, eğri kılıçlı
Düşmana meydanı vardır **Ezrum**'un

Sahraya yapılmış, hoşdur hevası
Çevre yanın almış, bülbül sadası
Erenlerin anda vardır duası
Vardur bir Abdurrahman'ı **Ezrum**'un

Aşkın dolusunu içdim, suyu neylerim
İnub aşkın deryasını boylarım
Ben Âşık Garib'im, ta'rif eylerim
Vardır önünde bir kânı **Ezrum**'un

Böyle seyleyüb, türkü tamam oldu. Andan kalkub “Allahısमारladık” diyub, heman Haleb'e doğru çeküb gitti.”¹⁹

¹⁸ Fikret Türkmen, Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 113-195.

Aynı varyantta, bezirgn, Garip'i ararken Erzurum'a gelir. Onun Erzurum'a geliŖi ve Garip'i arayışı hikâyede Ŗyle yer alır:

“Günlerden bir gün bezirgn Ezrum'a geldi. Kn Yaylası'na konub, Kazanlar kaynadub, pilav ve zerde piŖurub, Ezrum'un içinde bir dellal çağırttı. Bir de Ezrum'un halkı, iŖidenler, gelüb pilav ve zerededen yediler. Bezirgn kızın verdiği tas ile Ŗah Senem aŖkına- diyub, Ŗerbet leŖtirdi. Bezirgn baktı ki tasa sahip çıkan yoktur. Bir yüksek yere ıkub “Ŗık Garib adlu olan yiğit, Allah aŖkına, ayağa kalksın”, diyu  defa çağırdı. Baktı ki kalkan yoktur. Bildi ki bunda yoktur. İŖte ne ise, kıssayı uzatmayalım. Bezirgn oradan kalkub Hind'i Yemen'i, Ŗamı gezb oğlanı bulamadı. Günlerde bir gün yolu Haleb'e uğradı.”²⁰

Türkiye varyantlarından “Ŗık Garip”²¹, “Mısır Ŗehrinde Zuhur İden Ŗık Karib”²² gibi bazı varyantlarda Erzurum adı çok az geçmektedir. “Ŗı{ Garip”²³ gibi bazı varyantlarda ise Erzurum adı hiç yer almamaktadır.

2.2. Kerem ile Aslı (Eslı) Hikâyesi:²⁴

Ŗık Kerem'in hayatı etrafında XVI. yüzyılda oluŖturulmuŖ ve mutsuz sonla biten bir halk hikyesidir. Hikâyenin baŖ kahramanları Türk genci Kerem ile onun sevgilisi Ermeni kızı Aslı'dır. Hikâyenin zeti Ŗyledir:

Azerbaycan'ın Gence Ŗehrinde Ziyad adında bir han ve onun Kara KeŖiŖ adlı bir hazinedarı vardır. İkisinin de çocuğu yoktur. Sohbetlerinin birinde, eğer birimizin oğlu birimizin de kızı olursa birbirleriyle evlendirelim, diye szleŖirler. Ziyad Han'ın bir oğlu olur, adını Mahmut, Kara KeŖiŖ'in de bir kızı olur adını Meryem koyarlar.

On beŖ yaŖına geldiklerinde kızla oğlan birbirlerini sever. Adlarını deđiŖtirirler. Kız onu Kerem, oğlan da onu Aslı diye çağırır.

Oğlu Kerem'in Aslı'yı sevdiğini ğrenen Ziyad Han, Kara KeŖiŖ'ten kızını oğluna ister. Kara KeŖiŖ, Ermeni olduğunu, kızını bir Türk'e, Müslüman'a vermesinin doğru olamayacağını ileri sürerek kızını vermek istemez. Ziyad Han bunda beis görmez ısrar eder. Kara KeŖiŖ, Ziyad Hanın kararlılığını görünce bir gece evini toparlayıp Aslı'yı ve karısını de yanına alarak Gence'den ger.

¹⁹ Türkmen, s. 152-153.

²⁰ Türkmen, s. 170.

²¹ Türkmen, s. 242-256.

²² Türkmen, s. 196-241.

²³ Türkmen, s. 257-291.

²⁴ A{undov, II/ 5-110; Tehmasib ve dđr., s. 167-202.

Aslı'nın aşkına dayanamayan Kerem lalası (mürebbi) Sofu ile Aslı'yı aramaya çıkarlar. Tiflis'e doğru gittiğini öğrenir, Tiflis'e varırlar. Kars'a, Erzurum'a gittiğini öğrenirler, Kars'a giderler. Oradan, Oltu'ya, Ardahan'a, Beyazıt'a, Van'a, Kayseri'ye derken Erzurum'a giderler. Kerem önüne çıkan her şeyden, kurttan, kuştan, dağdan, dereden, çeşmeden, gelinden, kızıdan Aslı'yı sorar. Onlar da durumu söyler, yol gösterirler.

Kerem perişan bir hâlde ikinci kez Kayseri'ye gittiğinde bir bağda Aslı'yı kızların arasında görür. Kerem perişan hâldedir. Kızla görüşür, evlerini öğrenir. Aslı'nın anası dişçilik yapmaktadır. Kerem Aslı'yı görmek için gidip ona dişlerini çektirir. Kerem'i tanıyan kadın durumu kocasına söyler. Keşiş ailesi Kayseri'yi terk eder. Kerem ile Sofu onun Halep'e gittiğini öğrenirler. Halep'e giderler. Halep Paşası durumu öğrenir. İki gencin evlendirilmesini ister. Keşiş yakasını kurtaramayacağını anlayınca düğün gecesi sihir yapar. Kızın kaftanının düğmeleri çözülmez. Sihir yapıldığını anlayan Kerem çok üzülür. Kahrından bir ah çeker ve alev alır, Aslı söndüremez, yanıp kül olur. Aslı günlerce başında ağladıktan sonra saçını süpürge yapıp Kerem'in dağılan küllerini toplayayım derken, küllerin arasında kalan közden saçları tutuşur o da yanar kül olur ve Kerem'e kavuşur. Paşa, Keşiş ve eşini ölümle cezalandırır.

* * *

Kerem ile Aslı (Eslî ve Kerem / Eslî - Kerem)²⁵ hikâyesinin Azerbaycan varyantlarında **Erzurum** (Erzrum) adı 14 yerde geçmektedir.

Gence'den kaçan Kara Keşiş, hikâyede, Erzurum'dan önce ve sonra bir çok yerleşim yerinden geçmesine rağmen, daha hikâyenin başında onun Gence-Erzurum yönüne gideceği ifade edilir. Kara Keşiş ve ailesinin Gence'den ayrılışı şöyle anlatılır:

“Keşiş geçeni araya salıb, köç külfetini yığışdırdı, **Erzrum**'a yola düşdü. Yazıg Eslî ne geder vurnu{dusa,²⁶ ne Kêşiş'in gör{usundan dad feryâd éleye bildi, ne de Kerem'e {eber çatdıra bildi.”²⁷

Bu hikâyede Erzurum adı, ikinci defa, Kerem, Beyazıt'a giderken yolda gördüğü keklüklerden Aslı'yı sorma maksadıyla okuduğu türküde geçer. Türkünün ilgili hanesi şöyledir:

²⁵ A {undov, II/5-110; Tehmasib ve dğr., s. 167-202.

²⁶ Vurnu {mağ: Çırpınmak, öteye beriye el atmak.

²⁷ A {undov, II/36.

“Géce gündüz kesmez gözümün yaşı,
Saldı ğanlı felek başıma daşı,
Erzurum dağında kéçirdim ğışı,
A {ır çölden çöle saldı derd meni.”²⁸

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde, Van’da Aslı’yı arayan Kerem, Aslı’nın Ardahan’a götürüldüğünü öğrenir. O, tekrar Ardahan’ın yolunu tutar. Ardahan civarında karşısına çıkan ceylandan Aslı’yı sorar. Karşılıklı deyişmede, Erzurum adı birkaç kez anılır. Ceylan “Erzurum’a vardı zalım Keşiş’de” diyerek ona gideceği yönü gösterir:

“Kerem:
Kerem déyer: Kime déyim derdimi?
Séyrađıblar ğonça gülü derdi mi?
Varsam **Erzurum**’a görrem Esli’ mi,
Yo {sa Kéşiş alıb, yéne ğaçdı mı?

Céyran:
Mövla’ m sene kömek olsun bu işde,
Céyran déyer: Çap²⁹ semendin³⁰ yérişde,
Erzurum’a vardı zalım Kéşiş de,
¾eber vérdim ğismet sene tuş ola.”³¹

Hikâyede “Erzurum”dan bahsedildiği en önemli kısım ise Kerem ile Sofu’nun “Erzurum’un Gediği”nde tipiye tutulmalarının anlatıldığı sahnedir. Nice yerler dolaştıktan sonra Erzurum’a gelen Kerem ile Sofu, Erzurum’un girişindeki gedikte, şimdiki anlatımı ile Deve Boynu’nda (Bazı varyantlarda Laleli Dağı’nda) tipiye tutulurlar. Gediği aşp, Erzurum’a ulaşmak isterler. Boran, kar bunlara yol vermez. Sofu, çok korkar. Dağın yol vermesi için, Kerem’den ona bir türkü okumasını rica eder. Kerem sazı alır Erzurum dağına şu türküyü okur:

“**Erzurum**’un gediğine varanda,
Onda gördüm burum burum ğar gelir.
Lele dédi gel bu yoldan ğayıdağ,
Dédim dönme namusuma ar gelir.

²⁸ A {undov, II/53.

²⁹ Çapmak: Koşturmak, sürmek.

³⁰ Semend: At.

³¹ A {undov, II/60-61.

Ezelden mayılam³² o ala göze,
 Darıyıp zülfünü töküb gül üze,
 ¼ocalar yük tutub çı{dılar düze
 Éle bildim kârvan ile yâr gelir.

Kerem'em, gürbete saldım yolumu,
 Terk éledim namusumu, arımı,
 Boran, alma elden nazlı yârımı,
 Gén³³ dünya başıma yéne dar gelir.”³⁴

Kerem'in sözleri tipiye tesir etmez. Boran gittikçe etkisini artırır. Duman kar etrafı sarar. Kerem tekrar sazı alır, bir türkü daha okur:

“**Erzurum**'un gediğine varanda.
 Onda dédim, gedir Mövla'm, aman, héy!
 Her terefdin çovğun, boran, bad eser,
 Tutmuş her yanımı çiskin, duman héy!
 ...
 Kerem déyer: Éşğ gâzanın gâynadan,
 Géniş ovalarda köhlen³⁵ oynadan,
 Feryad édib, ço{ analar ağladan,
 Men ağlayım yana yana, aman héy!”³⁶

Ne boran, kar diner ne de Erzurum dağı yol verir. Kerem, eceli gözünün önünde hisseder. Erzurum dağına bir türkü daha okur:

“Bu dünyada üçce şeyden gör{um var:
 Bir ayrılığ, bir yo{sulluğ, bir ölüm!
 Héç birinden esla könlüm, şâd déyil,
 Bir ayrılığ, bir yo{suluğ, bir ölüm!
 ...
 Kerem yâr yolunda canından kéçdi,
 Gürbet élde ecel bâdesin içdi,
 Gül bağından bülbül gürbete uçdu,
 Bir ayrılığ, bir yo{sulluğ, bir ölüm!”³⁷

³² Mayılam: Hayranım, âşığım.

³³ Gén: Geniş.

³⁴ A{undov, II/77.

³⁵ Köhlen: Küheylan.

³⁶ A{undov, II/78.

Hava yine aılmayınca Sofu, lmekten, kurda, kua yem olmaktan korkarak ağlar. Kerem'i vazgeçirmek ister. Kerem'in kararlı olduğunu, tek baına da olsa gideceğini görünce, Kerem'in sazını alıp, Erzurum dağı'na bir türkü de o söyler:

“**Erzurum**'un gediğine varanda,
Onda gördüm burum burum ğar gelir.
Ddim: Kerem gel bu yoldan ğayıdağ,
Gördüm {an oğludu, ona ar gelir.

Duman iskin her terefi bryb,
Bedenimde ismi canım eriyib,
Ddim: Kerem, kim bu yolda yarıyıp³⁸?
Gördüm {an oğluna dünya dar gelir.

Men Sofi'yem, nylemiem, nylerem...
Derd elinden ğara bağrım tylerem³⁹,
Loğman yo {du, derdim kime söylerem?
Hayıf, terlan⁴⁰ oylađına⁴¹ sar⁴² gelir.⁴³

Sofi zor bela sözünü bitirir. Gidecek hâli kalmamıtır. Erzurum dağının ve tipinin inadı devam etmektedir. Kerem Sofu'yu bir kayanın dibine oturtur. Heybeyi falan üzerine örter, kendisi tekrar sazı alıp bu defa Erzurum dağını, beddua ile tehdit etmeye alıır:

“**Erzurum'un** alağ uca dağları,
Yaılba sonalar usun glnden.
Ağzım aıb sene ğarğı ylerem,
Ėbul olsun her ne ı {ar dilimden.

Duman, iskin he baacan gtmesin!
Ağır ller eteyini tutmasın!
Yaz olanda gl ieyin bitmesin!
He güzeller iylemesin⁴⁴ glnden!

³⁷ A {undov, II/78.

³⁸ Yarımak: Umduğuna kavumak, muradına ermek, baarılı olmak.

³⁹ Bağrını tylemek: Bağrını hançerle oymak, harakiri yapmak.

⁴⁰ Terlan: Atmacağillerden bir ku.

⁴¹ Oylağ: Avlanma sahası.

⁴² Sar: Sereğillerden bir ku.

⁴³ A {undov, II/79-80.

Düşmen oldun, düşmenliyin, bildirdin,
Bais olub⁴⁵ sen Sofi'ni öldürdün,
Kerem déyer: Göz yaşımı sildirdin,
Aşdı Gara Kéşiş garlı bélinden.”⁴⁶

Kerem sözünü bitirir bitirmez hava açılır, Sofu'nun dizine takat gelir, kalkıp yürürler ve Erzurum'a ulaşırlar.

Erzurum'da Aslı'yı bulamazlar. Erzurum'dan çıkınca önlerine üç yol ayrımı gelir. Hangi yola gideceklerini bilemezler. Kerem sazı alır bir Türkü okur. Erzurum adı son olarak bu türküde geçer:

“Erzrum'nan çı{dım, üç oldu yolum,
Men bu yolun hankısına gédeyim?
Géce gündüz çağıraram Yaradan,
Men bu yolun hankısına gédeyim?”⁴⁷

Kerem ile Aslı hikâyesinin İran Türkleri tarafından yayımlanan “Eslî ve Kerem”⁴⁸ adlı varyantında da “Erzurum” özgün yerini almaktadır.

İsfahan'dan kalkan Kerem ile Sofu, Sultandağı, Hoy, Şuşa, Revan, Acur, Çıldır, Ahıska, Sekri, Ardahan, Tiflis, Kars, Oltu, Narman, Beyazıt, Ürgüp, Van, Tiflis, Çanlıkilise, Hasankale, Uzunahmet gibi yerleri dolaşarak Aslı'yı araya araya Erzurum'a gelir. Erzurum'a yaklaştığında Laleli Dağı yol vermez.

⁴⁴ İylemek: Koklamak.

⁴⁵ Bais olmağ: Sebep olmak.

⁴⁶ A{undov, II/80; Âşıklar adlı kitapta bu koşma şu şekildedir (a.g.e. s. 437-438):

“Alçağlı ucalı **Erzrum** dağı,
Eslî 34anım köç éylemiş élinden,
Ağzım açım indi sene garğayım,
Gébul olsun her ne çı{sa dilimden.

↓ arğayırım, senin garın gétmesin!
Süsenin, sümbülün, gülün bitmesin!
Bu dünyada elin ele yétmesin!
↓ ara Melik iylemesin (koklamasın) gülünden!

Men Kerem'em, ahu kimi melerem,
Ahım ile dağı daşı delerem,
Gören Eslim üzün haçan görerem?
Bir de aşam garlı dağlar bélinden!

⁴⁷ A{undov, II/81.

⁴⁸ Eslî ve Kerem, Bünyad Kitab{ane-i Firdevsî, Tarihsiz, Tebriz.

İmdatlarına Hızır yetişir. Hızır, onları atının terkine alarak Erzurum'a getirir. Sofu, Erzurum'da Aslı'yı Cafer Ağa Hamamı'ndan çıkan kadınlar arasında görür. Fakat görüşemez. Kara Keşiş durumu öğrenir. Hemen Erzurum'dan ayrılır. Kerem ile Sofu da onları takip eder. Erzurum'dan çıkışlarında üç yol ayırımına gelirler. Gidecekleri yolu bulmaları için bir türkü okur. Bu türküde de Erzurum'dan bahseder:

“Erzrum'nan çı{dım, üç oldu yolum,
Men bu yolun hangisine gédeyim?
Çağırırım gece gündüz Yaradan,
Men bu yolun hangisine gédeyim!”⁴⁹

Kerem ile Aslı hikâyesinin **İnan Türkleri** arasında anlatılan sözlü varyantlarında da Erzurum önemli yer teşkil etmektedir. Urmiyeli Ermeni Âşık Ohannes Yusufi'den derlediğim Kerem ile Aslı hikyesinde de Erzurum yer almaktadır. Kerem ile Sofu'nun Erzurum'un gediğine varış sahnesi şöyle anlatılıyor.

Kerem ile Sofu, Erzurum'un gediğine varırlar. Geldikleri tarafta hava açık olmasına rağmen burada tipi vardır. Bunlar tipeye tutulurlar. Çok zorlukla kurtulurlar. Erzurum'a ulaşırlar. Erzurum'da hava iyidir. Kerem Erzurum'un gediğindeki durumu şöyle dile getirir:

“Erzurum'un gediğinde varanda,
Onda gördüm birem birem gar gelir,
Lelem dédi gel bu yoldan gayıda{,
Dédi: Ziyad ¾an oğluyam, mene ar gelir.

¼ éyterib kervanımı Hint'den éyledi
Çéşmeni gurudub bentden éyledi,
Alagöz Kerem'i yoldan éyledi,
Üzü dönmüş o bîvefa vay lele.

Kerem diyer {iyala doldum,
¼ ızlar sizi gördüm {ureman oldum,
Eger babam {eber alsa Kerem nécoldu,
Déyin ğurbet élde öldü vay lele.”⁵⁰

⁴⁹ Esli ve Kerem, s. 63.

⁵⁰ Âşık Ohannes Yusufi anlatımı, özel arşivimizde mevcuttur.

Bu hikâyenin Türkiye varyantlarından en önemlisi olan ve Eflatun Cem Güney'in yayımlamış olduğu "Kerem ile Aslı"⁵¹ adlı hikâyede Kerem ile Aslı'nın Erzurum macerası şöyle anlatılır:

"Az gittiler, uz gittiler; gözlerinden kıvılcımlar dökerek, "Gümüşlü Günbedi" geçip "Hadımpınarından" içerek dere tepe düz gittiler. Derken "Lâleli dağı"nda öyle bir tipiye tutuldular öyle bir tipiye tutuldular ki, nasıl söyleyeyim, kitapların yazdığı Tufan mı, ne ama, bu Allah'ın dağında ne Nuh Nebi var, ne de Nuh'un gemisi gibi bir gemi... Kanatlanıp uçacak değiller ya, ne yapsınlar; güç bela bir mağara bulup başlarını soktular ya... Sofu tipiye baktı:

"Gayri vademiz yetti; bu mağarada kalacak ölümüz bizim! Diye inledi. Kerem de Sofu'ya baktı:

"Demek kavuşmamız mahşere kaldı; ahrette açacak gülümüz bizim!" diye inledi ve sonra aldı sazı eline, bakalım daha ne dedi:

Lâleli dağında yolum azdırdım,
Çağırırım Kadir Mevlâ aman hey.
Bir yanımda yağmur yağar, kar serper,
Bir yanımda yüce dağlar duman hey.

Eğilir, dağların başı eğilir,
Derdim artar yaralarım yeniler,
Gözüm görmez kulaklarım çınılar,
Kadir Mevlâm benim halim yaman hey.

Kurtlar kuşlar yığılırsa başıma,
Bakar mı gözümden akan yaşıma,
Zalim felek ağu kattı aşıma,
Nerde görem yâr yüzünü güman hey.

Âşık odur kendi kendin kaynata,
Yiğit odur meydanda baş oynata,
Kerem eder ölüm haktır dünyada,
Ahirette karşı gelsin iman hey.

Deyip de öyle bir ah etti ki Kerem, kar yerine kor yağıyormuş gibi buram buram terlemeye başladı kayalar... Bir de nerde var nerde yok bir derviş peyda olup mağaranın önünde:

⁵¹ Eflatun Cem Güney, Kerem ile Aslı, Varlık Yayınları, İstanbul 1959.

“Erenler ne diye kırk kszle bir mağarada kalmış gibi ah  vah ediyorsunuz; atlarınız donup kaldıysa gelin, götüreyim gideceğiniz yere...”

Deyip ikisini de terkisine aldı ve:

“Ha bakın; atım deli mi dedin delidir; yumun gözünüzü!” dedi; yumdular gözlerini... Sonra “Açın gözünüzü!” dedi, açtılar gözlerini, gördüler ki, ne görsünler, “Erzurum kalesi”nin dibinde, kale gibi bir konağın nndeler! Hemen eline eteğine yapışacak oldular ya, meğer Hızır değil mi imiş o devletli! Bir göz yumup açıncaya dek sır olmuş...”⁵²

Kerem ve Sofu, Hızır’ı kaçırdıklarına hayli hayıflandıktan sonra konağa girerler, konak sahipleri hasta yatmaktadır, onlara deva derman yapıp iyileştirirler. Bu defa Kerem hastalanır. Kırk gün yatar. Kırk gün sonra iyileşir. Aşıklar kahvesi olan “Çalık Paşa” kahvesine giderler. Kerem saz çalıp söyler. Kerem’in derdini anlayan Erzurum halkı onları bırakmaz, konuk ederler. Kerem Erzurum’da dolaşırken “Cafer AĞa Hamamı”nın karşısında hamamdan çıkan kadınlar arasında Aslı’yı görür. Hemen saza sarılıp ona şu türküyü okur:

“Salına salına çıktı hamamdan,
Hey ağalar giden yavru benimdir.
Ğt almış hem atadan, anadan,
Hey ağalar giden yavru benimdir.
...
Gh ağlatır beni ghi güldürür,
Ghi yerde güzelliğin bildirir,
Kerem eder bu derd beni öldürür,
Hey ağalar giden yavru benimdir.”⁵³

Kerem türküyü bitirip başını kaldırır, kadınlar ortalıkta yoktur. Aslıyı yine kaybeder. şehirde çalmadığı kapı bırakmaz. Ertesi gün akşam Mumcu mahallesine gelir, bir çocuk Aslı’nın bir Keşiş’in yanında, dn akşam, Erzurum’dan ayrıldığını söyler. Kerem “Vay yandım!” diyerek yollara düşer.

Türkiye varyantlarından “Hikye-i Keremhan”⁵⁴ adlı ve 1266 tarihli rik’a nüshasında Kerem ile Sofu Erzurum’un girişinde tipiye tutulurlar. Burada bir türkü söyleyerek Allah’tan yardım diler:

⁵² Güney, Kerem ile Aslı, s. 81-82.

⁵³ Güney, Kerem ile Aslı, s. 85.

⁵⁴ şükrü Murat Elçin, Kerem ile Aslı Hikâyesi, M.E.B. Yay., Ankara 1949, s. 67-96.

“Hey Allah’ım Erzurum’un dağında,
Çağırırem kadir Mevlâm aman hey
Bir yanımdan yağmur yağar kar serper
Bir yanımdan yolum bağlı duman hey

...
Böyle .. felek seninle bezerim
Görmez oldu dağı taşı nazarım
Dağ başında kazılmıştır mezerim
Gayri Kerem Han’ın hali yaman hey”⁵⁵

Kerem ile Sofî’yi bir kervancı kurtarıp hasta olarak Erzurum’a getirir. Kerem bir handa yatmaktadır. Durumu ağırlaşır, Aslı’ya kavuşmayı ummaktadır, ecelden mühlet ister:

“Bir han köşesinde kalmışım hasta,
Gözlerim kapıda kulağım seste,
Kendim gurbet elde gönül sılada,
Gelme ecel gelme üç gün ara ver.
Al benim sevdamı götür yâre ver.

Erzurum dağları duman dildedir,
Başım yastıkdadır gözüm yoldadır,
Aslı hayın yârdır adam aldadır,
Gelme ecel gelme üç gün ara ver.
Al benim sevdamı götür yâre ver.

Erzurum dağları kardır geçilmez,
Her adama gizli sırlar açılmaz,
Ayrılık şerbeti zehir içilmez,
Gelme ecel gelme üç gün ara ver.
Al benim sevdamı götür yâre ver.

Felek sen mi kaldın bana gülecek,
Akıttım göz yaşım kimler silecek,
Dediler Kerem’e Aslı’n gelecek,
Gelme ecel gelme üç gün ara ver,
Al benim sevdamı götür yâre ver.”⁵⁶

⁵⁵ M. Elçin, s. 1, 84.

⁵⁶ Şükrü Elçin, Kerem ile Aslı Hikâyesi, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 85..

İyileŖtikten sonra Erzurum'da Aslı'yı aramaya devam eder. Bir meyhanede gördüğü güzeller karŖısında Aslı'ya olan hasretini dile getirir:

“Erzurum'da meyhaneler kurulmuŖ,
Hep güzeller bir araya derilmiŖ,
Altın taslar ile kadeh verilmiŖ,
İçin kızlar içenler aŖk olsun.”⁵⁷

Kerem Erzurum Ovası'na iner. Gökte uçan turnalara hlini söyler:

“Ŗkr Erzurum'dan indim ovaya,
Benden yre selm edin turnalar.
Kemah Dedeleri dursun duaya,
Benden yre selm edin turnalar.

Görmedim Erzurum'un yazını,
Tekmil ettim sohbetimi sazımı,
Arzuladım Erzincan'ın dzn,
Benden yre selm edin turnalar.”⁵⁸

Kerem, Murat suyundaki balıklara Aslı'yı sorar. Balıklar dile gelip Aslı'nın Kayseri'ye gittiğini söylerler:

“Ŗahit olun gök yüzünde melekler
Hak yanında kabul oldu dilekler
Dile geldi deryadaki semekler
Niçin zalim Aslı dine gelmiyor?”⁵⁹

Kerem, Erzurum'dan ayrılır...

Türkiye varyantlarından baŖka bir “AŖık Kerem Hikâyesi”nde⁶⁰ Erzurum adı 10 yerde geçmektedir. En önemli sahne Kerem ile Sofu'nun Erzurum'a geliŖ sahnesidir. Bu sahne Ŗyle anlatılır:

“Pasin Ovası'ndan mrr-ı beg... Erzurum'a bir buçuk saat kala Ŗehre yetiŖemeyp, kış duman kaplayp kendlerini ŖaŖırp bir kayaya arkalarını virüp feryad ve efgan itmeğe baŖladılar. Hak Sbhan Hazretleri anların gözlerinin

⁵⁷ Elçin, s. 85-86.

⁵⁸ Elçin, s. 87..

⁵⁹ Elçin, s. 87.

⁶⁰ Ali Duymaz, Kerem ile Aslı Hikâyesi, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 255-295.

yaşlarına merhameten bir mağara gösterüp soğuk kışda ol mağarada sığınup bîçâre kerem aldı sazı, bakalım ne demişdir:

Ay karanlık sökemedim yolumı,
Soğuk almış ayağımı, elimi,
Ben kendime lâyük gördüm ölümü,
Ahiretde karşı gelsün iman hey!..”⁶¹

Kerem, türküyü bitirdiğinde bir atlı mağaranın önünde peydahlanır. Onları atın terkesine alıp Erzurum’a götürür. O gece misafir eder. Ertesi gün onları bir âşıklar kahvesine götürür. Burada çalıp söylerler. Kahveci, Kerem’i kahvesine ortak eder. Kerem Erzurum’da dolaşırken Cafer Efendi Hamamı’ndan çıkan kadınlar arasında Aslı’yı görür. Ona bir türkü okur. Aslı saklanır. Tekrar Aslı’yı kaybeder. Ertesi gün Aslı’yı ararlar. Ancak birisi “Bir yabancı keşiş ve bir karı ve bir kız dünkü gün saat beş mahalleri Harmancı Mahallesi’nden kalkup yaylalara doğru gittiler.”⁶² der. Bunun üzerine Kerem ile Sofu, onların ardınca yola koyulurlar.

Türkiye varyantlarından bir diğeri “Kerem’in Erzurum Macerası”⁶³ adlı hikâyede Erzurum, 4 kez geçmektedir. Kerem’in Erzurum’un gediğinde tipiye tutulduğundan, burada bir türkü okuduğundan, hayli zorlukla Erzurum’a vardığından ve Erzurum’a girişte karşılaştığı kızlara bir türkü okuduğundan bahsediliyor.

Kerem ile Aslı hikâyesinin Türkiye varyantlarından biri olan ve Saim Sakaoğlu ile arkadaşları tarafından Erzurumlu Meddah Behçet Mahir’den derlenmiş “Kerem ile Aslı” hikâyesine gelince, bu derleme yanlışlarla dolu, çok derme çatma anlatılmış bir varyanttır. Hikâyenin bu varyantında Erzurum’la ilgili hiçbir şey yoktur.⁶⁴

2.3. Köroğlu’nun Erzurum Seferi:⁶⁵

Azerbaycan ve İran Türkleri başta olmak üzere Ermenistan, Gürcistan ve Türkmenistan’da çok yaygın olarak bilinen, Anadolu’da ise pek fazla bilinmeyen

⁶¹ Duymaz, s. 267.

⁶² Duymaz, s. 267-270.

⁶³ Duymaz, s. 359-364.

⁶⁴ Saim Sakaoğlu vd., Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri, A.K.M. Yay., Ankara 1999, II/113-134.

⁶⁵ A {undov, IV/75-110.

bir halk hikyesidir. Ak ve kahramanlık konularını birlikte işleyen bu halk hikâyesinin kahramanları Köroğlu, Demircioğlu, Telli Hanım, Aık Cünun ve Cafer Paa'dır. Hikâyenin zeti Őyledir:

Erzurum'un paası Cafer Paşa'nın Açık Cünun adında bir stat açığı ve Kara Pehlivan adında kudretli bir pehlivanı vardır. İmaretinin önünde iki meydan kurdurmutur. Biri pehlivanlar, diğeri aıklar meydanı. Aıklar meydanının reisi Aık Cünun, pehlivanlar meydanının ise Kara Pehlivan'dır. Cafer Paa, bayramlarda, Şenliklerde bu meydanları bezedir, uzaktan yakından gelen açıkları, pehlivanları yarıtırır. Defalarca yapılan yarılarda ne Aık Cünun ne de Kara Pehlivan yenilir.

Aık Cünun nn duyduğu Köroğlu'yu görmek arzusundadır. Ancak Köroğlu, Paanın hasmı hatta düşmanı olduğu için onun korkusundan amlıbel'e⁶⁶ gidememektedir. Aynı zamanda 3/4odkar (Hükümdar) Köroğlu'yu yakalayana veya onu öldürene büyük ödül vereceğini ilan etmiştir. Aık Cünun her Őeyi göze alarak bir sabah, erzak torbasını beline bağlayıp, sazını omzuna asıp gizlice amlıbel'e revan olur. Aık Cünun'u Köroğlu muhabbetle karşılar, on be gün ağırladıktan sonra yolcu eder. Nigar Hanım da ona bir at hediye eder. Aık Cünun Erzurum'a döner. Onun amlıbel'e gidip geldiği duyulur. Cafer Paşa'nın kız kardeşi Telli Hanım, onu çağırıp merak ettiği Köroğlu hakkında ondan bilgi alır. Cafer Paa onu bizzat kendisi aramaktadır. Onu kız kardeşi ile konuşurken yakalar ve hapse koydurur. Telli Hanım, Köroğlu kılığına girip Aık Cünun'u hapishaneden kaçırır. Birkaç gün evinde saklar. Sonra ata bindirip amlıbel'e gönderir. Köroğlu, Cünun'un baından geçenleri dinler. Kendisinin adına Aık Cünun'u hapishaneden kaçırdığı için Telli Hanım'ın yiğitliğine hayran kalır. Aık'tan Telli Hanım'ı tarif etmesini ister. Aık, Telli Hanım'ı "Köroğlu"ya benzeterek ver. Nigar Hanım, Köroğlu'dan Telli Hanım'ı Cafer Paşa'nın zulmünden kurtarmasını ister. Köroğlu da aynı dnucededir. Köroğlu delileri başına toplar. Onlara Telli Hanım'ı kimin gidip getirebileceğini sorar. Demirci oğlu, bir türkü ile Erzurum'a gidebileceğini ve onu getirebileceğini söyler. Köroğlu, Demircioğlu'nun baının üzerine bir elma ve elmanın üzerine yüzük koyarak kırk tane oku yüzüğün halkasından geçirerek Demircioğlu'nun korkusuzluğunu sınar. Sınavdan başarı ile çıkan Demircioğlu hazırlık yapar. Köroğlu Erzurum'u ona bir türküyle anlatır. İkin-ci bir türküyle de nasıl savaması gerektiğini ğtler. Demircioğlu silahlanıp yola çıkar. etin bir yolculuktan sonra Erzurum'a varır. Kervansarayı ararken yolu gre meydanına çıkar. Gre hazırlığı yapılmaktadır. Cafer Paşa ve Telli Hanım da meydanda yerlerini alırlar. Arabistan'dan gelen bir pehlivan ile Cafer Paşa'nın Kara

⁶⁶ Azerbaycan ve İnan Türkleri arasında Köroğlu'nun barınağı olan dağın adına enlibel, Türkiye'de ise amlıbel denilmektedir.

Pehlivan'ı güreşir. Kara Pehlivan onu yener. Demircioğlu atını meydana sürüp, meydan okur. Kara Pehlivan ile güreşip onu yener. Cafer Paşa onu tanımak ister. Kendisini Paşa'ya tanıtır. Bu arada çevik bir hareketle Telli Hanım'ı atının terkesine alıp kaçar. Ardınca Cafer Paşa'nın ordusunun geldiğini ve yaklaştığını görünce Telli Hanım'ı bir mağaraya saklar ve mağaranın ağzını taşla kapatır. Kendisi de etrafını saran Cafer Paşa'nın askerleri ile savaşır. Üzerine bîhuşdarı⁶⁷ serpererek uyuturlar. Bu defa onun atı, üç gün Demircioğlu'na kimseyi yaklaştırmaz. Yılkı getirerek atı da tesirsiz hale getirirler ve Demircioğlu'yu yakalayıp götürürler. Cafer Paşa bir taraftan Telli Hanım'ın yerini öğrenmek için ona işkence yaptırır, bir taraftan da ona ne muamele yapması gerektiğini bir yazı ile hükümdârdan sorar. Asılması emri gelir. Pehlivan Meydanı'nda halkı toplar. Demircioğlu'nu üstten gelen emir gereği astıracaktır. Pehlivan meydanında topraktan bir tepe yaptırıp adını da Çamlıbel koyar. Bu arada Köroğlu rüyasında Demircioğlu'nun yakalandığını görmüş. Delileriyle birlikte Erzurum'a gelmiştir. Köroğlu âşık elbiseleri giyip, meydana yönelir. Nara attığında delilerin meydana girip saldırmalarını tembihler. Cafer Paşa, elinde sazı ile Köroğlu'yu görür. Yanına çağırır. Âşıktan, Demircioğlu'yu tanıyıp tanımadığını sorar, Köroğlu bir türkü ile kendini tanıtır. Demircioğlu, Köroğlu'yu tanır. Cafer Paşa onların hareketlerinden şüphelenir. Köroğlu bir nara çeker, deliler hep birden saldırlar, Cafer Paşa'yı yakalarlar, askerlerin bir kısmını öldürürler. Demircioğlu, Telli Hanım'ın yerini Köroğlu'ya söyler, onu getirirler. Telli Hanım, Köroğlu'ndan kardeşi Cafer Paşa'yı bağışlamasını diler. Köroğlu onu bağışlar. Paşa'nın tahtirevanına Telli Hanım ile Demircioğlu'yu bindirip hep birlikte Çamlıbel'e hareket ederler. Nigâr Hanım onları karşılar. Demircioğlu'nun yaralı olduğunu görür ağlar. Köroğlu onu teselli eder. Köroğlu, Kimyager Derviş adlı dostunu çağırır. Derviş, Demircioğlu'yu tedavi eder. Kısa sürede iyileşir. Nigâr Hanım'ın isteği ile büyük bir meclis kurup büyük bir düğün yaparak Telli Hanım ile Demircioğlu evlendirilir.

* * *

Azerbaycan ve İran Türkleri arasında sözlü ve yazılı edebiyatta layık olduğu yeri bulan ve mekân olarak Erzurum'u alan "Köroğlu'nun Erzurum Seferi" adlı hikâyenin benzer varyantına Anadolu yazılı Türk halk hikâyeleri arasında ve sözlü âşıklık geleneğinde rastlanamadı. Halk hikâyeciliğinin canlı olarak yaşadığı muhitlerin ilk sıralarında yer alan Erzurum'dan derlenen Köroğlu ile ilgili halk hikâyeleri⁶⁸ arasında da yer almamaktadır.

⁶⁷ Bîhuşdarı; Uyku verici madde.

⁶⁸ M. Kaplan, M. Akalın, M. Bali, Köroğlu Destanı, Anlatan Behçet Mahir, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

“Köroğlu’nun Erzurum Seferi” adlı hikâyede, olayların büyük ekseriyetinin geçtiği Erzurum ile ilgili çok ilgi çekici bilgiler verilmektedir. Hikâyenin girişinde Erzurum’un sosyal ve kültürel hayatı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır:

“Erzurumlu Cefer Paşa’nın Cünun adında bir aşığı var idi. Cünun oş dvranlar sürmüş, oş meclisler görmüş bir stad idi. oş özünden dem vuran aşığların sazını elinden alıb yola salmışdı, oş cavanları da yredib, eline saz vrib aşığ elemişdi.

Cefer Paşa’nın imaretinin abağında bir pehlivan mydanı var idi. Pehlivan mydanı Ğara Pehlivan’ın, aşığ mydanı Aşığ Cünun’un idi. Cefer Paşa bayram günlerinde mydanları bezederdi. Uzağdan, yaşından gelen pehlivanlar, aşığlar burada öz gclerini sınırdılar. Cefer Paşa ble bir anun oymuşdu: Mydanlarda basılan yüz tümen vrer, basan yüz tümen alardı. Amma sen gel ki, bu nee il rzigr hele bu mydanlarda ne Ğara Pehlivan basılmışdı, ne de Aşığ Cünun. Pehlivan mydanında Ğara Pehlivan ne eder ol abırđa sındırmışdısa, aşığ mydanında da Aşığ Cünun bir o eder aşığın sazını elinden alıb, dilini, ağzını bağlamışdı.”⁶⁹

Erzurum’dan bahsedilen başka önemli bir bölüm de, Köroğlu’nun “Telli Hanım’ı Erzurum’dan kim gidip getirebilir?” talebine Demircioğlu’nun göreve hazır olduğunu beyan ettiği bölümdür:

“Gtrb blime ılinc bağlayıb,
İzin vrsen, Erzurum’a gderem.
Yağı düşmen ezebinden or maram,
İzin vrsen, Erzurum’a gderem.

A ştararam dşmenleri serem,
Başlarını yarpız kimi bierem,
Merd yolunda başdan candan kerem,
İzin vrsen, Erzurum’a gderem.

Demircioğlu, a şıtsalar anımı,
Ğo igide urban ddim canımı,
Alıb getirerem Tlli şanım’ı,
İzin vrsen, Erzurum’a gderem.”⁷⁰

⁶⁹ A şundov, IV/75.

⁷⁰ A şundov, IV/87.

Hikâyede, Erzurum'dan bahsedilen diğer önemli bir bölüm ise Köroğlu'nun Demircioğlu'nu silahlandırıp Erzurum'a yolcu ederken Erzurum'u tarif ettiği bölümdür:

“Demirçioğlu, **Erzrum**'a gédirsen,
Erzrum dédiyin göle nisbetdir.
 Ço { yara€⁷¹ götürmek başa beladı,
 Gılinc hamayıldı, béle nisbetdir.

Söylediğim sözlerim éyle dilezber,
 Şirin nesihetim €ıl sinedefter:
 İgide lazımdı gürz, €al {an, şéşber,
 Cida bir buynuzlu kele⁷² nisbetdir.

Köroğlu tek düşmanları seslemek,
 Hay déyende yağı üste €esd démek,
 Arpa vérib candan eziz beslemek,
 Ereb at dédiyin yéle nisbetdir.”⁷³

Hikâyede Erzurum ve Erzurumlulardan bahsedilen bir sahne de Köroğlu'nun Demircioğlu'nu Erzurum'a yolcu ederken Erzurum'da nasıl hareket etmesi, nasıl dövüşmesi gerektiğini öğütlediği bölümdür:

“... Köroğlu Dédi:
 - Oğlum, atların hansını minmek isteyirsən, gét min!
 Demircioğlu gétđi, tövleden Ereb atı çekđi, yeherledi, delilerle, Ni€ar {anımla, aşı€ Cünun'la salamatlaşıb⁷⁴ atı mindi, Köroğlu'nun €abağına⁷⁵ gétđi.
 Köroğlu dédi:
 - Oğul, indi €ula€ as⁷⁶, sene a {ır sölerimi déyim. Aldı Köroğlu görek ne dédi:

Erzurum'un bazarına varanda
 Me€amda düşmanı atmağın gerek.⁷⁷

⁷¹ Yara€: Silah.

⁷² Kel: Erkek manda.

⁷³ A {undov, IV/89.

⁷⁴ Salamatlaşmak: Sağlıcakla kalın demek, vedalaşmak.

⁷⁵ ↓ abağ: Ön.

⁷⁶ ↓ ulağ asmak: Kulak vermek.

Gördün ki, metlebin başa varmadı,
Ereb at yalına yatmağın gerek.

İgid gerek mydan aça, düz dura,
Düşman Ğabağında bığını bura,
Ayağların üzengiye berk vura,
şeşperi şeşpere çatmağın gerek.

İgid olan nyler ellini yüzü,
Nmerdin davada drd olar gözü,
Budu Köroğlu'nun, oğul, bil, sözü,
O Tlli şanımı tapmağın gerek.

Ele ki söz tamam oldu, Demirćiođlu Körođlu ile de halal hmmet leyib⁷⁸,
Erzurum'a teref yol başladı...⁷⁹

Hikâyede Demircioğlu'nun Erzurum'a ilk girişinin ve Erzurum'da gördüklerinin anlatıldığı sahne de önemli bölümlerden birisidir:

“(Demirćiođlu) Gün eyilene bir az Ğalmıř zn **Erzurum**'a ytirdi. Bařdı ki řeherin kćelerinde⁸⁰ heć adam görünmür. Ėle bil ki, řeher yrinden kćb. Kćelerde geze geze bir adam ařdarırdı ki krvansaranı soruřsun, bir de gelib bir mydana ćıřdı. Bařdı ki řeherin bütün adamı buradadı. Vallah burada o Ğeder adam var ki iyne atsan yre dřmez. Ata bir mehmiz vurub adamlara yařınlařdı. zengiye Ğalřıb bařdı ki, adamlar oturan oturub, dayanan dayanıb, ortalıĞda da sprgećiler mydanı sulayıb, sprb seliĞeye salırlar⁸¹.

Bir Ğoca kişiden soruşdu ki:

- Emi, burada ne var, camaat niye yığılıb?

Ğoca bir altdan yuřarı Demirćiođlu'ya bařıb ddi:

- Görünür ki Ğeribsen.

Demirćiođlu ddi:

- Beli, Ğeribem. Uzağ yrden gelenem.

Ğoca ddi:

⁷⁷ Bu mısra Tebriz'de yayımlanan “Kllyyat-ı Dastan-ı Kroğlu” adlı eserde şyledir: “Ezel Erzurum'u atmağın gerek” Sirius, Kllyyat-ı Dastan-ı Köroğlu, Anlatan: AşıĞ İbrahim Ğaracaoğlu, 1938, Tenzim: Sirius, Tebriz 1345/1967.

⁷⁸ Halal hmmet lemek: Helalaşmak.

⁷⁹ A. g. e., s. 90.

⁸⁰ Kće: ćadde, sokak.

⁸¹ SeliĞeye salmak: Düzenlemek.

- Bu Cefer Paşa'nın pehlivan méydanıdı, bala! Özüne güvenen pehlivanlar aradabir gelib bu méydanda paşanın pehlivanları ile güleşirler. İndi Erebiistan'dan bir teze pehlivan gelib, bu gün = ara Pehlivan'la güleşecek; odur ki, camaat tamaşaya yığılıb.

Demirçioğlu ba{dı ki, méydanın başında iki dene ta{t €urulub, etrafında da yara€lı yasa€lı pehlivanlar kéşik çekirler. Amma ta{tlardan birinin €abağına ipek perde çekilib.

€ocadan soruşdu:

- Bes o ta{tlar niye €urulub?

€oca dédi:

- O açı€ ta{t ki görürsen, o, Cefer Paşa'nın ta{tıdır. O biri de ki, €abağına perde çekilib, paşanın bacısı Télli ¾anım üçündür...”⁸²

“Köroğlu'nun Erzurum Seferi” adlı hikâyenin İnan Türkleri arasındaki varyantı Azerbaycan varyantı ile olay örgüsü, kahraman çeşitliliği ve geçtiği mekân bakımından büyük benzerlik göstermektedir. Ancak sözlü gelenekte devam ettiğinden âşıklar arasında ve bölgeden bölgeye manzum kısımlarında hayli farklılıklar vardır.

Urmiye'nin üstad âşıklarından Âşık Yusufi'den kaydettiğim “Köroğlu'nun Erzurum Seferi” adlı hikâyede, Köroğlu'nun Demircioğlu'nu Erzurum'a yolcu ederken Erzurum'u tarif ettiği bölüm şöyledir:

“Demircioğlu gitti, atı getirdi, Köroğlu baktı gördü ki, Demirçioğlu yanına iki gal{an, iki gеме, iki gılıç, iki şéşber, iki çida almış. Köroğlu dédi:

- Oğlum, bu geder eslaha atı yorar. Bir gılıç götür, bir şéşper götür, bir de gеме. Erzurum dédiğın bir deryadı, Erzurum'un menteğesi, dövresi béhişt kimidi, Urmiye şehri kimidir. Orya gétsen, orda pehlevanlar, dilaverler var. Orda bileyini yéyeller. Ordan gayıtmak çetindir. Erzurum'un oğulları yamandır.

Köroğlu sazi aldı Erzurum'u béle te'rifledi:

*Sen ki vardın*⁸³ Erzurum'un şehrine,
Orda bir gala var *vala* nisbetdir.
Yigit birden artı{ at beslemez,
Ereb at méydanda yola nisbetdir.

⁸² A. g. e., s. 92-93.

⁸³ İtalik yazılan sözcükler, kaset kayıtlarında yeterince anlaşılır değildir. Bu sebepten farklı ifadeler olabilir.

*Oğul zordur şeşper ele almağa,
Vurub düşman boynun yere salmağa,
Bu meydanda misri ğılıç çalmağa,
 azlı gle çida vurmağ, nisbetdir.*

*Köroğlu deyer coşgundu coşgundu,
İgidin golları ařđını ařđın,
İgidin mr beş gündü beş gün,
Çida bir boynuzdu kele nisbetdir.”⁸⁴*

Türkiye’de var olan Köroğlu eksenli hikyeler içerisinde ‘‘Köroğlu’nun Erzurum Seferi’’ adlı hikâyenin benzerine rastlanamadığı gibi mevcut Köroğlu kolları içerisinde de Erzurum’dan bahseden bölüm yok gibidir. M. Kaplan, M. Akalın ve M. Bali’nin Erzurumlu Meddah Behçet Mahir’den derledikleri ‘‘Köroğlu Destanı’’ adlı kitapta yer alan Köroğlu’nun Zuhuru⁸⁵, Köroğlu ile Demirciođlu⁸⁶, Demircioğlu Reyhan Arap⁸⁷, Köroğlu Niğdeli Geyik Ahmet⁸⁸, Köse Kenan Dn Hanım⁸⁹, Akşehir Telli Nigar Cengi⁹⁰, Keloğlan’an Köroğlu’nun Atını Kaçırması⁹¹, Bağdat Kolu⁹², Bolu Beyi⁹³, Köroğlu’nun Sonu⁹⁴ adlı Köroğlu kollarında da Erzurum adı bazen ‘‘Erzurumlu’’ biçiminde sıfat olarak, bazen de sadece şehrin adı olarak geçmektedir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

nl Türk halk hikâyelerinden Kerem ile Aslı, Açık Garip ve şahsanem ve Köroğlu’nun Erzurum Seferi adlı hikâyeleri ve onların Azerbaycan, İnan ve Türkiye varyantları başta olmak üzere, yüze yakın halk hikâyesinin incelenmesi neticesinde:

Erzurum’un hoş bir coğrafi mekna sahip olduğu, havasının iyi, suyunun

⁸⁴ Açık Ohannes Yusufi anlatımı, özel arşivimizde mevcuttur.

⁸⁵ Kaplan ve dđr., s. 1-14.

⁸⁶ Kaplan ve dđr., s. 15-34.

⁸⁷ Kaplan ve dđr., s. 35-57.

⁸⁸ Kaplan ve dđr., s. 58-67.

⁸⁹ Kaplan ve dđr., s. 68-76.

⁹⁰ Kaplan ve dđr., s. 131-163.

⁹¹ Kaplan ve dđr., s. 164-223.

⁹² Kaplan ve dđr., s. 278-408.

⁹³ Kaplan ve dđr., s. 499-582.

⁹⁴ Kaplan ve dđr., s. 583-587.

bol, etrafının bağ bahçe ile sarılı, bülbül sesinin eksik olmadığı, güle gülistana benzediği, şehre “Erzurum Gediği” denilen geçitten girildiği, şehrin çıkışında üç yol ayrımının yer aldığı;

Erzurum halkının köklü kültür ve medeniyete sahip, konuk sever, yiğit, pehlivan, dilaver insanlardan oluştuğu, seslerinin, naralarının dağı taşı inlettiği, çok kavga ve savaş gördükleri, vatan için cephelerde çok kan döktükleri, halkına “dadaş” denildiği, yiğitlerinin belleri kamalı, elleri kalkanlı, dimişki kolçaklı, eğri kılıçlı, düşmana meydanı dar eden kimseler olduğu;

Erzurum’da şiddetli kış ikliminin hakim olduğu, yaz mevsiminin çok kısa hatta çoğu yıl hiç görülmediği, dağlarından dumanın, çiskinin eksik olmadığı, Erzurum Gediği’nde ve dağlarında her zaman duman, çiskin, çovgun, boran, kar, fırtına olabildiği;

Erzurum ve çevresinde bülbül, turna, ördek, kaz gibi nadide kuş çeşitlerinin, kurt, ceylan gibi sevimli yabanî hayvanların; at, beygir gibi evcil binek hayvanlarının çok bulunduğu;

Erzurum’la ilgili Mumcu Mahallesi, Uzunahmet, Cafer Ağa Hamamı / Cafer Efendi Hamamı, Pehlivanlar Meydanı, Âşıklar Meydanı, Lâleli Dağı, Erzurum Ovası, Erzurum Kalesi, Gümüslü Günbed, Hadımpınarı gibi olduğu;

Erzurum’un Hindistan, Orta Asya, İran ve Gürcistan’dan gelen ticaret kervanlarının, tüccarların uğrak ve konaklama yeri olduğu, ticaret merkezlerinden birini oluşturduğu; bu sebeple de burada kervansarayların, hanların ve kültürel mekânların çok olduğu; bununla birlikte ekonomik yapının bazen tabiatın, bazen düşman güçlerin azizliğine uğrayarak kötü durumlara düştüğü;

Erzurum’un manevîyatı yüksek bir şehir olduğu, onun üzerinde erenlerin duasının bulunduğu, Abudurrahman Gazi gibi ulularının mekân tuttuğu, dervişlerin, ermişlerin hatta Hızır’ın uğrak yeri olduğu bildirilmektedir.

Başta “Köroğlu’nun Erzurum Seferi” adlı hikâyede olmak üzere Erzurum’dan bahseden halk hikâyelerinde Erzurum’un sosyal ve kültürel hayatı ile ilgili hayli ayrıntılı bilgi verilmektedir: Erzurum’da “Âşıklar Meydanı”, “Havuzlu Kahve”, “Çalık Paşa Kahvesi” gibi âşıklık geleneği ile ilgili kültürel mekânların olduğu, burada ülkeler aşırı âşıkların, şairlerin gelip meydan açtıkları, şiir okudukları, saz çalıp türkü söyledikleri, âşıklık geleneğinin Tiflis ve Halep ile boy ölçüşecek düzeyde olduğu; pehlivanlar yarışı, âşıklar yarışı, başta paşanın kızı olmak üzere onlarca kızın güreş seyretmesi, hamam sefaları, hanlar, meyhaneler, altın taslarla içki sunumları, yiğitlerin meydanda at üzerinde gürz, çıda, kılıç, kalkan ile güç gösterisi yapmaları, bayramlarda ve şenliklerde kültürel

ve sportif faaliyetlerin yapılması, bunların kurumlaşmış bir durumda olması; valinin, paşanın, mlk erknn ve halkın yarışları seyretmesi, bunlar için taht ve platformların kurulması, kadınların da burada yer alması, başarılı olanların ödüllendirilmesi gibi bilgiler önemli örneklerdir.

Sonuç olarak, Erzurum'un hem mekân olarak hem de coğrafi, kültürel, sosyal, ekonomik, demografik bir çok özelliği ile Azerbaycan, İnan ve Türkiye Türk halk hikâyelerinde önemli yere ve öneme sahip olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR:

A. Yazılı Kaynaklar

- AUNDOV, Ehliman, Azerbaycan Dastanları, I-V, Azerbaycan SSR lmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1966.
- ALPTEKİN, Ali Berat, Halk Hikyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- ARTUN, Erman, Günümüzde Adana şıklık Geleneği (1966-1996) ve şık Feyman, Adana İl Kültür Müdürlüğü Yay., Adana, 1996.
- ASLAN, Ensar, Halkbilimi Araştırmaları I, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yay., Diyarbakır, 2003.
- BAL, Muhan, Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantlarının Tesbiti ve Halk Hikyeciliği Bakımından nemi, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1973.
- BORATAV, Pertev Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikyeciliği, Adam Yay., İstanbul, 1988.
- CEMLOĞLU, Mustafa, "Halk Hikyeciliği ve Hikyelerin Yazıya Aktarılması Problemleri", Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇELİK, Ali, "şık Smman'nin Őiirlerinde Yapı ve Őekil zellikleri", Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1993, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 25-38.
- ÇİFTÇİ, Hasan, "E. G. Browne'in Hatıralarında Doğu Seyahati (Trabzon-Erzurum-Doğubeyazıt)", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 28, Erzurum, 2005.
- DARKOT, Besim, "Erzurum" mad., İslm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1977.

- DUYMAZ, Ali, Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- DUYMAZ, Ali, Kerem ile Aslı Hikâyesi, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- DÜZGÜN, Dilaver, Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği, Ankara, 2005.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi I-II, trc.: A. S. Aykut, YKY Yay., İstanbul, 2005.
- EKİCİ, Metin, Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri, Ankara, 1995.
- ELÇİN, Şükrü, Kerem ile Aslı Hikâyesi, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- ERGİNER, Gürbüz, "Halk ve Edebiyat, Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri", 7-9 Mayıs 1983, Uğur Ofset, Eskişehir, 1983.
- Eslî ve Kerem, Yayınlanıyormuş, Bünyad Kitab {ane-i Firdevsî, ty. Tebriz .
- FERZELİYEV, T - ABBASOV, İ, Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kitap {anası, Elm Neşriyatı, Bakı, 1982.
- GÜNAY, Umay, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1986.
- GÜNEY, Eflatun Cem, Âşık Garip, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1950.
- GÜNEY, Eflatun Cem, Kerem ile Aslı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1959.
- GÜZEL, Abdurrahman - TORUN, Ali, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yay., Ankara, 2003.
- GÜZEL, Abdurrahman, "Türk Halk Biliminde Coğrafi Metod", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, Bildiriler-Genel Konular, Kültür Bakanlığı, C.I, Ankara, 1986, s.131-137.
- Jean - Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Editör: Stefanos Yerasimos, trc.: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul, 2006.
- KAFKASYALI, Ali, Âşık Murat Çobanoğlu, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Ankara, 1998.
- KAFKASYALI, Ali, İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI, Atatürk Üniversitesi Yay., Erz., 2002.
- KAFKASYALI, Ali, Mikâyıl Azafılı, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Erzurum, 1996.

- KAPLAN, M.- AKALIN, M.- BALI, M., Köroğlu Destanı, Anlatan: Behçet Mahir, Atatürk n. Yay., Ankara, 1973.
- KARABEKİR, Kâzım, Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluğu 3, Emre Yay., İstkanbul, 2000.
- KARADAĞ, Metin, Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, rn Yay., Ankara, 2004.
- KARADAĞ, Muzaffer, İğırlı Hasan Turan'dan Derlenmiğu Beğu Hikye, Erzurum, 1975.
- KAYA, Doğan, Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı, Sivas, 1994.
- Marko Polo'nun Geziler Kitabı, trc.: Ömer Güngören, Yol Yay., İstanbul, 1985.
- Mehmet Zıllıoğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, dal Neşriyat, İstanbul 1966.
- OĞUZ, M. .-EKİCİ, M.-AA, M.-ARSLAN, M.-DÜZGÜN, D.-AKKARPINAR, B.R.-EKER, G..- ERCAN, A.M.-ÖZKAN, T.S., Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay., Ankara 2004.
- OĞUZ, M. Öcal, "Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVII. Yüzyılı", V. Milletlerarası Folklor Kongresi, Halk Edebiyatı cildi, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayını, Ankara 1996.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yay., Ankara, 1978.
- PUŞKİN, Aleksandr, Erzurum Yolculuğu, trc.: A. Behramoğlu, Cumhuriyet Yay., Ankara, 1999.
- Ruj Gonzales de Clavijo, Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, trc.: . Rıza Doğrul, Nakışlar Yay., İstanbul, 1975.
- SAKAOĞLU, Saim, ALPTEKİN, Ali Berat, SAKAOĞLU, Yurdanur, ŐİMŐEK, Esm, Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri , I-II, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- SAKAOĞLU, Saim, Asuman ile Zeycan Hikâyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (5) Ekim 1972, s. 51-81.
- SEYİDOĞLU, Bilge, Erzurum'un Manevi Sahipleri, Belde ve Belediyemiz Gazetesi, Haziran- Temmuz, 1988.
- SEZEN, Ltfi, Erzurum Şehir Folkloru, Er-Vak Yay., Erzurum, 1994.
- SİRUS, Kllyat-ı Dastan-ı Köroğlu, Tenzim: Sirus, Tebriz, 1345/1967.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, Beğu Şehir, Dergh Yay., İstanbul, 1992.

TANRIKULU, Nazım İrfan, Âşıklar Divanı, İstanbul, 1998.

TEHMASİB, M. - FERZELİYEV, T. - ABBASOV, İ - SÉYİDOV, N.
Azerbaycan Mehebbet Dastanları, Elm Neşriyatı, Bakı, 1979.

TUĞLACI, Pars, Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yay., İstanbul, 1985.

TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.

TÜRKMEN, Fikret, Âşık Garip Hikâyesi, İnceleme-Metin, Akçağ Yay., Ankara, 1995.

B. Sözlü Kaynaklar:

Araştırmacı -Yazar Mühendis Hamid Şafi, Mart 2006 Urmiye, İran.

Araştırmacı Yazar Pervin Behmenî Kaşkayî, Mart 2006, Kaşkay-Tahran, İran.

Araştırmacı Yazar, Seyid Haydar Bayat, Mart 2006, Kum, İran.

Âşık Ali Ramazanî, Mart 2006, Kum, İran.

Âşık Muhammet Hüseyin Dehgan, Şubat 2004, Mart 2006, Urmiye, İran.

Âşık Ohannes Yusufi, Mart 2000- Mart 2006 Urmiye, İran.